

Роман ГРИЦЬКІВ

ПОЛЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Викликаний відзначенням шістдесятої річниці трагічних подій на Волині, інтерес вітчизняної науки і суспільства до проблеми українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни постійно зростає. Поряд із необхідністю вивчення цього складного епізоду з минулого двох народів актуальною постає потреба проаналізувати доробок польської історичної науки в цій галузі. Адже широко пропаговані польською стороною (в контексті вивчення діяльності ОУН і УПА) тези про винищення поляків на Волині та геноцид українських націоналістів майже у кожного викликають ряд запитань. Зокрема про те, наскільки думка наших західних сусідів є слушною і науково обґрунтованою?

Відповідь на це запитання, безперечно, вимагає комплексного аналізу історіографічних фактів і джерел, простеження основних етапів розвитку польської науки, виявлення провідних тенденцій і напрямів дослідження українсько-польського конфлікту.

З огляду на політичний розвиток Польщі у вивченні міжнаціонального протистояння в цій країні можна виділити два періоди – комуністичний і сучасний.

Діалектична залежність між пануючою комуністичною ідеологією та суспільно-політичним життям Польської Народної Республіки зумовила підпорядкування тематики, глибини і завдань історичних досліджень усім політичним змінам, що відбувалися в країні від середини 1950-х до кінця 1980-х років. У такій закономірності польська комуністична історіографія пройшла три етапи свого розвитку: 1) кінець 1950-х – 60-ті роки; 2) перша половина 1970-х років; 3) друга половина 1980-х років.

У ПНР питання українсько-польського конфлікту ніколи не виступало предметом самостійного наукового опрацювання. Лише частково цю проблему розглядали при дослідженні діяльності УПА та польсько-го підпілля.* Таке замовчування було зумовлене постійним прагненням польських комуністів засвідчити Радянському Союзові свою ло-

* Ці роботи не аналізувалися.

альність до нього. Мабуть, тому, щоб не тривожити розв'язану в 1944-1946 рр. проблему, вважалося небажаним згадувати про польське населення Західної України. Такій ситуації сприяло й те, що в умовах так званої інтернаціональної солідарності саме поняття “конфлікт” виглядало недоречним. Особливо коли над ним тяжіли реальні політичні наслідки, як у даному випадку. І нарешті, чи не найважливішою причиною ігнорування проблеми українсько-польського конфлікту стало її інструментальне значення в оцінці діяльності УПА. Адже використовуючи сюжет про “терористичну” діяльність українських націоналістів на Волині та в Галичині передусім для звеличення пізнішої боротьби з ними “народної влади”, польська пропаганда обґрунтовувала тези про анти-польський, злочинний і колабораційний характер ОУН і УПА.

Перші роботи про УПА, а отже, й про українсько-польський конфлікт, з'явилися в ПНР у 1950-1960-х рр. Це було зумовлено подоланням суспільно-політичної кризи 1956 року, коли під впливом масового страйкового руху з вимогами негайної демократизації нове керівництво країни на чолі з Владиславом Гомулкою в рамках часткових ліберальних перетворень розпочало історичну аргументацію пануючого режиму.

Саме тоді польські науковці порушили тему боротьби з “реакційним підпіллям” за становлення “народної влади”. У працях, присвячених цій боротьбі, а також участі в ній окремих частин польської армії, Ігнаци Блюм, Ян Герхард, Веслав Шота, Ян Чапля, Генрих Домінічак¹ та інші військові історики торкалися проблеми протистояння з українським підпіллям на Закерзонні у 1944-1948 рр.

У своєрідних вступях перед розглядом основних питань ці дослідники поверхово висвітлювали діяльність ОУН і УПА під час війни. Історики говорили про українсько-польський конфлікт у Західній Україні як про “терористичну діяльність УПА”, спрямовану на винищення цивільного польського населення; співпрацю українських націоналістів з німецьким окупантом у ліквідації радянського і польського рухів опору; “тваринний терор” проти поляків² тощо. Таким чином, читачам послідовно нав'язувався образ УПА як злочинної, зрадницької та анти-польської сили. Разом із тим історики досить ґрунтовно аналізували бо-

¹ Дув. – Blum. I. *Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej. Walki z bandami UPA // Wojskowy Przegląd Historyczny.* – 1959. – Nr. 1. – S. 3 – 29.; Gerchard J. *Dalsze szczegóły walk z bandami UPA i WiN na południowo – wschodnim obszarze Polski // WPH.* Nr. 4. S. 304 – 335.; Blum I. *Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1944 – 1948.* Warszawa, 1968.; Szota W.Z. *Zarys rozwoju OUN i UPA // WPH.* 1963. Nr. 1. S. 163 – 218.; Czaplą J. *Walka z OUN – UPA w latach 1944 – 1947 (Kureń “Żeleznika”) // Z walk przeciwko zbrojnemu podziemiu 1944 – 1947 / Pod. Red. M. Turlejskiej.* Warszawa, 1966. – S. 359 – 424.; Dominiczak H. *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945 – 1948.* – Warszawa, 1971.

² Дув., напр.: Czaplą J. *Op. cit.* S. 386.; Blum I. *Z dziejów Wojska Polskiego...* S.74-75.; Dominiczak H. *Op. cit.* S.196.

ротьбу комуністичної влади з українським збройним підпіллям на Закарпатті, використовуючи численні, у тому числі й таємні, архівні матеріали.

Новий етап у вивченні міжетнічного протистояння в Західній Україні розпочався в першій половині 1970-х років. Тоді після чергового суспільного вибуху, спричиненого соціально-економічною кризою, країну охопила чергова хвиля лібералізації, ініціатором якої виступив новий лідер ПОРП Едвард Герик. Нова політика сприяла розширенню проблематики історичних досліджень, породила прагнення до їх фактографічної вичерпності.

Під впливом радянської історіографії польські науковці невідступно дотримувалися так званої концепції про “українського буржуазного націоналізму”. Однак, як це досить часто бувало, в їхньому обґрунтуванні вони йшли власним, національно обумовленим шляхом. Саме так сталося у випадку з монографією Ришарда Тожецького³.

Ця праця присвячена аналізу політики гітлерівської Німеччини щодо українського питання. Значну увагу в ній приділено також розгляду українсько-польських відносин під час Другої світової війни. На думку польського історика, антипольські й антикомуністичні акції українського підпілля були частиною німецького плану “Flurbereinigung” – усунення невігідного елемента⁴. Це твердження автор вважає одним з основних аргументів для доведення колабораціонізму ОУН і УПА.

Не виходячи за рамки загальноприйнятого погляду на дане питання, дослідник усе ж подекуди відступає від поширених тверджень і по-своєму підходив до українсько-польського конфлікту. Висвітлюючи, зокрема, антипольський терор українських націоналістів на Волині (з кінця 1942 до березня 1943 року як поодинокі вбивства, а з квітня до вересня 1943 року як “систематичну різню”), Р. Тожецький виділяє кілька факторів, що впливали на розгортання подій. Насамперед історик називає винищення гітлерівцями невігідного населення. За словами дослідника, німецьку практику добре засвоїла українська поліція, п’ять тисяч якої в березні 1943 р. поповнили лави УПА. Далі автор наголошує на численних гітлерівських провокаціях. На його думку, найважливішими з них були набір поляків у червні 1943 р. до складу допоміжної поліції та постійне використання польських загонів для пацифікації українських сіл, а також численні випадки забезпечення польських баз самооборони зброєю. Вихваляючи співпрацю поляків з червоною партизанкою, Р. Тожецький дає їй виразно позитивну оцінку. Разом із тим учений підкреслює особливо

³ Torzecki R. *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933 – 1945*. – Warszawa, 1972.

⁴ *Ibid.* S.293.

⁵ Torzecki R. *Kwestia ukraińska*. – S. 294-296; 314-315.

вороже ставлення до цих фактів з боку українців, що опосередковано свідчило про вплив радянської сторони на загострення конфлікту⁵.

За словами історика, на українсько-польське протистояння кінця 1943 – першої половини 1944 рр. у Галичині значною мірою впливала антиукраїнська діяльність польського підпілля. На відміну від Волині, антипольські виступи на галицьких теренах мали на меті вигнати або заблокувати в містах польське населення регіону. На думку дослідника, такі дії були спрямовані на створення надійної бази українського наступу на Львів.

Серед причин українсько-польської “братовбивчої війни” Р. Тожецький виділяє такі: гітлерівська політика, заснована на принципі “поділяй і владарюй”; шовінізм українських націоналістів, що втілювався в ідеї моноетнічної держави; українсько-польські суперечності міжвоєнного періоду, які були використані нацистами у своїх інтересах⁶.

Таким чином, польському історикові вдалося швидше поставити під сумнів, аніж підтвердити концепцію, що лягла в основу книги. Питання українсько-польських відносин під час Другої світової війни постало як цілком самостійна, відокремлена від тези про український колабораціонізм, проблема.

Щось подібне спостерігаємо й у забороненій тогочасною цензурою монографії Антоні Щесняка і Веслава Шоти⁷, яка присвячена діяльності українських націоналістів та боротьбі з ними в Польщі. Намагаючись дати узагальнену політичну оцінку діяльності ОУН і УПА, польські автори чи не вперше у своїй країні на основі широкого спектру історичних фактів детально розглядають українсько-польські стосунки періоду війни як передумову боротьби “народної влади” з українським підпіллям у 1944-1945 рр. Однак фактографічна вичерпність мала сприяти не стільки об’єктивному зображенню подій у Закарпатті, скільки витворенню емпірично обґрунтованого образу українського націоналізму як злочинного, колабораціоністського й антипольського руху.

Причиною міжнаціонального протистояння в Західній Україні історики, зокрема, вважають не лише політику Польщі в міжвоєнний період, а й антипольське спрямування ОУН, яке, на думку авторів, впливало з програмних положень організації і “традицій” українсько-німецької співпраці, розпочатої нібито ще в кінці XIX ст.⁸

Події, що розгорнулися у 1943-1944 рр. на Волині та в Галичині, на переконання А. Щесняка й В. Шоти, були реалізацією плану масового знищення поляків, що відбувалася під гаслом “ліквідації неукраїнсько-

⁶ *Ibid.* S. 328-331.

⁷ *Szcześniak A.B., Szota W.Z. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce.* – Warszawa, 1973.

⁸ *Szcześniak A.B., Szota W.Z. Op. cit.* S. 11-107.

го ненаціоналістичного елементу”. Польські історики розглядають це як своєрідне продовження індивідуального терору 1918–1939 рр.

У праці виділено три періоди “терористичної діяльності” ОУН і УПА на Волині: 1) до кінця грудня 1942 р. – напади на окремих осіб та цілі родини; 2) січень–квітень 1943 р. – напади на “переважно безборонні” поселення; 3) квітень–літо 1943 р. – напади великих груп на польські бази самооборони. Дослідники стверджують, що місцеве польське населення систематично винищувалося зі сходу на захід. При цьому, як кажуть учені, українські націоналісти фактично були знаряддям у руках німців, які вміло використовували їх у боротьбі проти радянських партизанів і поляків. Проте українські націоналісти проводили терористичні акції також і з власної ініціативи, особливо коли співпраця між поляками і більшовиками набиравла загрозливих для ОУН масштабів. Саме так сталося в 1943–1944 рр. після рейду червоних партизанів по Галичині. Тоді, за словами авторів книги, розгорнулася ціла кампанія з вигнання польського населення у Польщу⁹.

Ґрунтовно висвітлюючи боротьбу з УПА на Закерзонні, А. Шесняк і В. Шота у другій частині своєї роботи детально висвітлюють українсько-польські переговори 1942–1945 рр. У праці, зокрема, розглядаються двосторонні домовленості про обопільне припинення терору, взаємознання належності двох держав, боротьбу з єдиним ворогом – СРСР (лютий–березень 1944 року), а також локальні угоди між УПА і ВІН про сфери впливу на Закерзонні, забезпечення там громадського порядку та військову співпрацю в боротьбі з комуністичним режимом (квітень–травень 1945 р.)¹⁰.

З огляду на цінний фактичний матеріал можна стверджувати, що робота польських істориків, попри комуністичну заангажованість, заклала основи для переосмислення радянського бачення УПА*, формування комплексного розуміння українсько-польських відносин воєнного періоду.

У другій половині 1970-х – на початку 1980-х рр. після відходу керівництва країни від раніше задекларованих принципів і проголошення ПОРП спрямовуючою силою суспільства на книжковому ринку ПНР відбулися своєрідні “чистки”. Дослідження українсько-польського конфлікту фактично припинилося. Навіть у роботах,

⁹ *Ibid.* S.162-188.

¹⁰ *Szcześniak A.B., Szota W.Z. Op. cit. S.312-343.*

* Ця монографія відзначається обширним фактичним матеріалом (узятим із роботи П. Мірчука й колосальної архівної бази) про УПА, її структуру та діяльність, особливо на Закерзонні. Звичайно, за мірками КПРС, це було неприпустимо і стало основною причиною конфіскації її тиражу.

присвячених боротьбі з реакційним підпіллям, лише подекуди згадувалося про діяльність УПА на Закарзонні.¹¹

Повернення до вивчення цієї проблеми відбулося щойно в середині 1980-х років. Тоді з огляду на ідеологічні прорахунки книги “Дорога в нікуди” та зміну політичної ситуації* в польську історичну науку не без втручання радянської сторони було запроваджено публіцистично-пропагандистську методику дослідження “українського буржуазного націоналізму”. Виразником даної тенденції у польській історіографії став Едвард Прус. Будучи здібним учнем тоталітарної системи, він не тільки завзято калькував радянські “зразки жанру”, але й висловлював у душі панівного режиму власний, суто польський погляд на певні історичні факти. Так, українсько-польського конфлікт, на думку цього автора, був “українською різнею” поляків, яка стала одним із етапів очищення української території від національних меншин та комуністів¹². Першим етапом даної акції, за словами Е. Пруса, була реалізація “бульбівсько-бандерівського плану “Кубло”, який передбачав здобуття Волині. Захоплення цього “польського військового осередку” планувалося з метою об’єднання перед майбутньою боротьбою проти більшовиків. Як пише дослідник, тогочасне винищення мирного польського населення на Волині характеризувалося витонченою жорстокістю.

На думку автора, від волинського кровопролиття не дуже відрізнявся й антипольський терор в Галичині, який розпочався там нібито у зв’язку з українським повстанням, аналогічним аківській “Бурі” (“Burza”). Умовою цього повстання була відсутність польського населення. У зв’язку з цим 25 лютого 1944 р. Р. Шухевич наказав пришвидши-

¹¹ Див.: Walichnowski T. *U źródeł walk z podziemiem reakcyjnym w Polsce*. – Warszawa, 1980

* З 1980 р. країну охопила затяжна соціально-політична криза. Постійні страйки, організовані опозицією “Солідарність” під гаслами повалення комуністичного режиму, спричинили введення в країні військового стану, ПОРП очолив генерал В. Ярузельський. Щоб опанувати ситуацію, уряд розпочав репресії, узяв курс на уніфікацію суспільного життя.

¹² Див.: Prus E. *Heroci spod znaku tryzubca: Konowalec – Bandera – Szuchewicz*. – Warszawa, 1985.

ти ліквідацію поляків* (начебто насправді жодних документів, які б це підтверджували, досі не знайдено – Р. Г.). Під загрозою “різні” польське населення залишало Галичину, причому німці, як безпідставно стверджує дослідник, надавали для цього залізничний транспорт¹³.

Роботи Е. Пруса не мають жодної наукової вартості. Своєю публіцистичністю, фальсифікаціями та нав’язливою нормативністю вони, однак, яскраво засвідчують стан польської історіографії в останні роки існування ПНР.

У 1989 році завершився комуністичний період в історії Польщі, протягом якого дослідження українсько-польського конфлікту було ідеологічно й національно заангажоване та безпосередньо залежало від політичної ситуації в країні. Будучи знаряддям в руках пропаганди, українсько-польське протистояння використовувалось для створення в польської громадськості негативної думки про УПА. Такі тенденції не могли не позначитись на методиці історичних досліджень. У тогочасних працях польських учених немає чіткого формулювання проблеми, хронологічні рамки її не визначені, інтерпретація проблеми обмежується загальноприйнятими комуністичними тезами.

З 1989–1990 рр. у Польщі розпочався новий період вивчення українсько-польського конфлікту. У першій половині 1990-х рр. в історичній науці відбулося переосмислення попередніх поглядів, повернення до раніше замовчуваних тем. На фоні перспективи добросусідських взаємин між незалежними Польщею та Україною питання міжнаціональних стосунків у минулому вирізняється особливою політичною та науковою актуальністю. У зв’язку з цим українсько-польське протистояння в роки війни виокремилася в самостійну дослідницьку проблему.

Однією з перших спроб перегляду комуністичного трактування діяльності Української Повстанської Армії та подій 1943–1947рр. в Західній Україні стала ґрунтовна стаття Тадеуша Ольшанського.¹⁴ У цілому заперечуючи попереднє розуміння українсько-польського протистояння, автор основною причиною трагічних подій у Західній Україні вважає відносини між двома народами міжвоєнного періоду, зокрема неадекватну політику II Речі Посполитої, яка фактично спричинила радикалізацію і “фашизацію” українського незалежницького руху. Історик також підкреслює, що безпосередньою умовою для розвитку міжетнічного конфлікту була “деструкція суспільної моральності”, яку спричинили масові вбивства й репресії під час радянської та німецької окупацій.

* При цьому нібито обіцяли за одного вбитого українця або німця розстріляти сто поляків.

¹³ Prus E. *Op. Cit.* S. 247 - 264; 302 - 306.

¹⁴ Łukaszw J. [Olszacki T.A.] *Walki polsko - ukraińskie 1943 - 1947 // Zeszyty Historyczne*, 1989. – Z. 90. – S.159 – 199.

Початки антипольського терору УПА Т. Ольшанський пов'язує із запланованою ОУН самостійників-державників наприкінці 1942 року "деполонізацією" – вигнанням польського населення з українських земель. Як стверджує вчений, керівники українського руху хотіли таким чином заволодіти регіоном, оскільки передбачали повторення ситуації 1918 року, коли в момент падіння воюючих імперій українці й поляки знову зіткнулися у дипломатичній та збройній боротьбі.

"Деполонізація" почалася на Волині в 1943 р. Т. Ольшанський виділяє три фази українського терору: 1) поодинокі, не обов'язково політичні вбивства до грудня 1942 р.; 2) активізація у січні–квітні 1943 р. антипольських виступів і початок у березні "деполонізації"; 3) організовані напади на польські відділи самооборони з травня 1943 року.

Проаналізувавши події, що відбувалися на Волині, автор виділяє ряд факторів, що впливали на їх розгортання. Провідне місце історик відводить масштабним акціям українських селян, що великою мірою позначилося на формі проведення цих операцій. Цей факт історик пояснює, з одного боку, тим, що відділи УПА зосередилися на боротьбі з радянськими партизанами, тому значення місцевих відділів самооборони помітно зростало. З іншого боку, вчений говорить про стимул, яким для українського селянина була земельна реформа ОУН, коли в умовах аграрного "голоду" покинуті поляками землі офіційно передавалися українським власникам.

Ще одним важливим чинником польський дослідник вважає гітлерівську політику на окупованих землях. Вона сприяла загостренню конфлікту, стимулюючи, зокрема, злочинну діяльність українських та польських колаборантів, насамперед поліції.

На думку Т. Ольшанського, помітну роль у міжнаціональному протистоянні відіграли численні провокації НКВС і червоних партизанів. Адже діяльність цих структур спрямовувалась на подолання їхнього непримиренного ворога – УПА – та усунення невідомого в майбутньому польського елемента.

Відплатні акції поляків і особливо негативне ставлення польського підпілля до ідеї української державності історик теж розглядає серед головних чинників конфлікту. Разом із упертим дотриманням польською владою принципу *status quo ante bellum* вони безпосередніми причинами протистояння, прирікаючи на невдачу всі спроби його врегулювання.

Восени 1943 р. хвиля антипольського терору перекинулася з Волині на Галичину, де досягла апогею навесні 1944 року. Основне завдання галицького українського підпілля, за словами Т. Ольшанського, полягало в нейтралізації польського військового осередку у Львові. Як зазначає автор, цього вимагали від ОУН тодішні обставини, зокрема рейд

С. Ковпака, напади польських підпільників на українські села й анти-українські акції на Закерзонні¹⁵.

Другий етап міжнародного протистояння – “українсько-польську війну” 1944–1947 рр. – Т. Ольшанський вважає цілком відмінним від першого. На переконання автора, ситуація в регіоні засвічила, що чи не єдиною потужною антикомуністичною силою в той час була УПА. Дослідник підкреслює, що в 1944–1945 рр. на Закерзонні польське підпілля й комуністична влада здійснили низку терористичних заходів антиукраїнського спрямування. Проте керівництво українського руху обмежилося покаранням безпосередніх винуватців терору, відмовившись від принципу колективної відповідальності задля можливості формування спільного українсько-польського фронту в боротьбі з Москвою. Це було першим кроком до порозуміння з поляками, яке навесні 1945 р. було затверджене тактичними домовленостями між УПА і ВіН. За словами Т. Ольшанського, це означало кінець протистояння національних рухів і початок спільної боротьби з комуністичним режимом у Польщі¹⁶.

Ще одним намагання переосмислити проблему українсько-польського конфлікту стала робота Збігнева Ковалевського¹⁷, яка з’явилася на початку 1990-х років.

Декларуючи свій підхід до проблеми, історик заявляє, що діяльність УПА на Волині була зумовлена ситуацією якщо не революційною, то принаймні передреволюційною, коли розпочався масовий національно-визвольний рух і боротьба проти “супервизиску” німецьких колонізаторів, яка мала чітке антигітлерівське й антикомуністичне спрямування.

З. Ковалевський переконалий, що активізацією підпілля (операція “Вахляж” 1942 р.), діяльністю поліції та співпрацею з радянськими диверсійно-партизанськими групами поляки самі спровокували українців на застосування сили. На його думку, “Волинська різня” розпочалася спонтанними нападами селян на поляків, що було своєрідним протестом проти польського соціально-економічного панування в регіоні. Дослідник пише, що командування УПА постійно стимулювало войовничі настрої селянства своїми “декретами” про передачу українцям ґрунтів польських власників та колоністів. Проте згодом, як вважає історик, ситуація набула політичного забарвлення. Щоб позбавити окупаційну владу, радянських партизанів і Армію Крайову підтримки польського населення, а також забезпечити собі вигідні позиції у майбутніх територіальних суперечках, керівництво ОУН на Надзвичайному зборі прийняло рішення

¹⁵ Łukaszow J. [Olszański T.A.]. *Op. cit.* S.159-187.

¹⁶ Łukaszow J. [Olszański T.A.]. *Op. cit.* S.187-193.

¹⁷ Ковалевський З. Польське питання у повосній стратегії УПА // Україна. Наука і Культура. – 1993. – Вип. 26-27. – С. 200-235 (вперше опубліковано в 1990 р.).

“деполонізувати” Волинь, запропонувавши полякам покинути українські землі. Однак проведений після цього антипольський терор, на думку З. Ковалевського, не можна пов’язувати лише з діяльністю ОУН і УПА. Адже у кровопролитті брали також участь радянські партизани, допоміжні поліція та ризноманітні самовільні групи.

Подібним чином події розвивались і в Галичині, де, за словами вченого, нападам на польські осередки передували ультиматум – переселитись у корінну Польщу. Але, на відміну від Волині, тут основним завданням УПА було не допустити в ході аківської “Бурі” створення коридору Львів – Перемишль, щоб таким чином унеможливити повторення ситуації 1918 року¹⁸.

З. Ковалевський обстоює тезу, згідно з якою незадовго до завершення війни УПА змінила свою стратегію щодо польського питання. Дослідник припускає, що під впливом “ідейно-програмних і стратегічних ревізій” в ОУН і нової політичної ситуації 1944–1945 рр. надзвичайно зросла актуальність створення на Закарпатті польсько-українського “визвольного фронту”. Це було б найкращим способом вилучити поляків із когорти союзників СРСР у боротьбі з УПА. Саме цим, на переконання автора, можна пояснити хвилю оунівської пропаганди серед польського населення про спільність завдань, а також численні відплатні акції, спрямовані проти комуністичних і шовіністичних осередків. Такі дії українців виглядали як своєрідна декларація рішучості намірів у досягненні згоди між сторонами. Отже, українці та частина поляків уже тоді усвідомили аксіому: без незалежної Польщі не буде незалежної України¹⁹.

В обох дослідженнях польських істориків простежується прагнення докорінно переглянути попередні уявлення про українсько-польський конфлікт, виробити комплексне його розуміння “як політично актуальної, багатоманітної за причинами, учасниками й наслідками, хронологічно нерозривної історичної проблеми”.

Крах тоталітарної системи в Польщі спричинив появу й іншої тенденції у дослідженні українсько-польського протистояння. Прикриваючись тим же переосмисленням історії, ця тенденція проявилася не стільки у спростуванні комуністичних стереотипів, скільки у пристосуванні до нових суспільно-політичних умов. Відкинувши лише попередню ідеологію, прихильники цього підходу продовжили розвивати тезу про антипольськість і злочинність українського націоналізму, усю свою діяльність спрямовуючи проти реабілітації в польському суспільстві ОУН і УПА.

Однією з перших праць, написаних під таким кутом зору, був збірник “Злочини українських націоналістів проти польського населення

¹⁸ Ковалевський З. *Вказана праця*. – С. 208-209.

¹⁹ *Там само*. – С. 212-219.

Волині 1939–45 рр.”, упорядкований Юзефом Туровським і Владиславом Семашком на основі трьохсот п’ятдесяти свідчень ветеранів АК про антипольський терор на Волині. Таким чином автори хотіли покласти край намаганням української діаспори переконати світову громадськість у героїзмі ОУН і УПА.²⁰

Тенденції, що виникли у польській історіографії на початку 1990-х років, заклали основи для формування двох напрямів сучасних польських досліджень українсько-польського конфлікту. З огляду на політичну орієнтацію їх представників ці напрями можна умовно окреслити як “ліберально-демократичний” та “націоналістичний”.

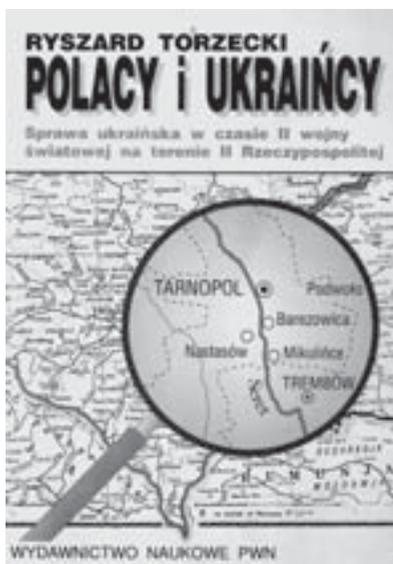
Перший напрям польської історіографії характеризується інтересом саме до проблеми українсько-польського протистояння. Дослідники цього напрямку ставлять перед собою насамперед наукове завдання: визначити й дослідити всі фактори міжнаціонального конфлікту в Західній Україні. Антипольську діяльність УПА такі вчені оцінюють як спробу вигнати поляків з Західноукраїнських земель. На думку істориків, дії українських націоналістів були зумовлені розумінням тодішньої ситуації в регіоні, прагненням, з одного боку, усунути перешкоду на шляху української визвольної боротьби, а з іншого, забезпечити майбутню українську державу від можливих претензій з боку поляків. Дослідники даного напрямку надзвичайно важливого значення надають фактові українсько-польського порозуміння в 1945 р., який екстраполюють на стан сучасних відносин між двома народами як беззаперечний аргумент на користь міжнаціонального примирення та порозуміння. Прихильниками цього напрямку є переважно працівники науково та освітніх установ.

На відміну від “ліберально-демократичного”, представники “націоналістичного” напрямку зосереджують свою увагу на проблемі антипольського терору УПА. Налаштовані патріотично, вони вважають своїм першочерговим обов’язком не допустити реабілітації українських націоналістів, прагнуть представити діяльність УПА як злочин проти цивільного польського населення в роки війни, підкріплюючи свої заяви програмою ОУН(б), де нібито йшлося про винищення всіх поляків Західної України. Характерною рисою напрямку є постійні заклики до української сторони, – засудити діяльність УПА та покаятися за вчине не. Цей напрям представляють ветерани АК та поляки – колишні мешканці Волині та Галичини, учасники „кресових” товариств²¹.

До середини 1990-х років відбувалося становлення обох напрямів польської історіографії українсько-польського протистояння.

²¹ Дашкевич Я. Для кого дорога до нікуди? Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна. Наука і культура. 1993. Вип. 26 – 27. С. 53 – 73.

У цей час особливу пошукову активність проявив підтримуваний польським еміграційним осередком у Лондоні “націоналістичний” напрям. У 1992 році ним було започатковано видання журналу “На рубежі”, в якому публікувалися українофобські розвідки В. Семашка, Е. Пруса, В. Поліщука про ідеологічно обґрунтоване винищення „бандерівцями” польського населення “Кресів”. Робилася спроба документації польських жертв злочинів українських націоналістів, з використанням часто не перевірених і сфальсифікованих даних. Під його егідою також видавалися численні спогади, публіцистична і художня література про події на Волині та в Галичині, серед якої домінували пасквілі Е. Пруса з притаманним перекичуванням своїх позавчорашніх концепцій про злочинність УПА²².

Інакше ситуація склалася на “ліберально-демократичному” фронті вивчення українсько-польського конфлікту. У 1993 році з’явилася перша монографія про українсько-польські стосунки під час Другої світової війни, автором якої був Р. Тожецький²³. Вона стала яскравим прикладом перегляду власних переконань, продиктованих комуністичною системою, а також надійним орієнтиром та основою для подальшого вивчення проблеми.

Повністю заперечуючи радянське бачення міжетнічного протистояння в Західній Україні, дослідник пропонує досить оригінальне розуміння тих подій. Він розглядає ставлення українців до поляків у контексті українського визвольного руху. Історик, зокрема, вважає, що боротьба ОУН і УПА з гітлерівським і сталінським режимами – це не що інше, як прагнення засвідчити перед світовою громадськістю, що в Західній Україні ще з 1918 року діють сили, діяльність яких спрямовані на здобуття української державності. Р.Тожецький переконаний, що територіальна цілісність майбутньої держави прямо залежала від наявно-

²² Див напр.: Prus E. *Bluff XX wieku*. Londyn, 1992; *Idem*. *UPA armia powstańcza czy kurenie rizinnyw? Wrocław, 1994* та ін. (див. докл. Korman A. *Op. cit.* S.117).

²³ Torzecki R. *Polacy i ukraińcy. Sprawa unaińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Warszawa, 1993.

сті там польського населення. Саме тому, пише автор, з одного боку, можна говорити про антипольські акції, як про спонтанний рух селян, які під впливом оунівської пропаганди розпочали боротьбу за соціальну справедливість. З іншого ж боку, просто необхідно визнати, що діяльність УПА мала на меті усунути поляків із Західноукраїнських теренів хоч би для того, щоб згодом перейти до відкритої боротьби з радянською владою, а у випадку післявоєнного плебісциту довести приналежність “Кресів” до майбутньої української держави.

Описуючи конкретні факти терору на Волині, вчений стверджує, що вирішальним моментом у розвитку кривавих подій став перехід до лісу української поліції. Це, по-перше, підвищило боєздатність бандерівських відділів і дало змогу застосувати досвід етнічних чисток, набутий під час винищення євреїв. По-друге, такі дії українців спонукали поляків масово вступати у поліційні загони, діяльність яких постійно загощувала ситуацію. Автор наголошує, що хоча і можна припускати спланованість антипольського терору, проте слід мати на увазі, що упівці мали на меті не знищити, а лише вигнати поляків.

Як вважає історик, на розгортання конфлікту в Галичині вплинув у першу чергу рейд С. Ковпака, бо саме він дезорганізував ситуацію в Прикарпатті й зумовив створення Української Національної Самооборони – тієї сили, яка й розпочала антипольські виступи. Українсько-польське протистояння, що розгорнулося тут на початку 1944 р., дослідник пов’язує з прагненням обох сторін заволодіти стратегічною базою навколо Львова. Р. Тожецький переконливо доводить, що всі спроби порозуміння між українським і польським підпіллям були нереальними, оскільки ініціативи проведення двосторонніх переговорів носили виразно тактичний характер, особливо з боку поляків. Маючи підтримку уряду й місцевого польського населення, польська сторона наполягала на відновленні довоєнних кордонів Польщі. Крім того, поляки змушені були піти на переговори, бо за тодішніх обставин просто не могли виступити проти більшовиків.

Р. Тожецький наголошує, що у 1943–44 рр. між собою зіткнулися український та польський націоналізми, проте відповідальність за “братовбивчу війну”, що згодом розгорілася, історик покладає все-таки на ОУН і УПА, які, на його думку, могли припинити кровопролиття, але не зробили цього. У терорі проти цивільного населення вчений також звинувачує командування армії та особисто Р. Шухевича як людину, яка звикла до силового вирішення проблем і не зупинилася перед застосуванням насильства щодо мирних людей²⁴.

З появою праці Р. Тожецького завершився перший етап розвитку сучасних польських досліджень українсько-польського конфлікту пе-

²⁴ *Torzecki R. Polacy i ukraińcy... S. 236-326.*

ріоду Другої світової війни. Слід зазначити, що в першій половині 1990-х років одночасно з переосмисленням комуністичної концепції історичної науки відбулося становлення альтернативних за своєю суттю тенденцій і напрямів вивчення проблеми, було започатковано діалектику їх подальшого співіснування.

Початок наступного етапу в розвитку сучасної польської історіографії припав на 1997 рік, рік відзначення п'ятдесятої річниці акції “Вісла”. Своїми науковими пошуками (в основному*, публікаціями Євгена Місила²⁵) українська меншина Польщі викликала пошквалування у процесі вивчення українсько-польського протистояння. Українські дослідники доводили, що переселення українців Закерзоння та операція “Вісла” були репресіями, злочинами польського комуністичного режиму проти місцевого українського населення. Ці твердження часто використовувались для підкреслення нетолерантного ставлення сучасного польського суспільства і влади до українців.

Спроби української меншини поглиблювати свої історичні пошуки відразу ж викликали протидію з боку польських націоналістів. Використовуючи сприятливі обставини, “українська інтервенція”, як шовіністично налаштовані поляки називали висновки українських дослідників, мала на меті реабілітувати діяльність УПА в Польщі і – що найгірше – звинуватити польську державу й народ у злочинності. Щоб відвернути небажані для репутації Польської держави наслідки та відновити “історичну справедливість”, необхідно було спростувати українські аргументи. Проте представники націоналістичного напрямку не знайшли нічого кращого, як висунути українській стороні контрзвинувачення у запланованому ОУН і УПА винищенні в 1943 році польського населення Волині. Обґрунтувати цю думку взялися Союз воїнів АК та осередок “КАРТА” – чи не єдині в “націоналістичному” напрямі структури, що мали певний досвід наукової діяльності та користувалися значним авторитетом у суспільстві. Незабаром побачила світ монографія Владислава Філяра²⁶ – перший результат їх праці.

Детально проаналізувавши антипольські акції на Волині, дослідивши їх перебіг і тактику проведення, В. Філяр дійшов висновку, що метою цих заходів було винищення польського населення. Твердження польського автора ґрунтується, перш за все, на подіях 11 липня

* *Серед інших видань варто виділити документальні збірки: Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Warszawa, 1994. – Т.1-3.; Drozd R. Ukraińska Powstańcza Armia. – Warszawa, 1998.*

²⁵ Див. – *Akcja “Wisła” / Dokumenty oprac. E. Misyło. Warszawa, 1993; Misyło E. Repatriacja czy deportacja. – Warszawa 1996.*

²⁶ *Filar W. „Burza” na Wołyniu. Z dziejów 27 Wołyńskiej dywizji Piechoty Armii Krajowej. – Warszawa, 1997.*

1943 року в Ковельському, Горохівському і Володимирівському повітах, коли загони УПА і самооборонні куцові відділи провели масову “різню і знищення” поляків. Дослідник уважає, що цей захід був, поперше, наслідком ідеологічно обґрунтованого негативного ставлення ОУН до поляків ще з міжвоєнного періоду, а по-друге, прямим виконанням наказу “Клима Савура” про ліквідацію місцевого польського населення.

Саме на останньому автор і будує свою концепцію про планове вищення поляків. Відомості про цей наказ В. Філяр отримав із кримінальної справи Юрія Стельмашука-“Рудого”, командуючого ВО “Турів”, яка міститься в архіві СБУ Волинської області. Польський автор, зокрема, спирається на його свідчення про усний таємний наказ Д. Клячківського-“Клима Савура” ліквідувати польський елемент у регіоні, а також на лист “Рудого” до М. Лебеда щодо виконання цього розпорядження. Крім того, дослідник наводить цілий ряд звітів повстанських командирів, німецької адміністрації та радянських партизанів про здійснені впродовж літа 1943 року напади на польські осередки.

Доповнивши наведені факти ставленням до подій на Волині з боку гітлерівців, червоних партизанів і польського підпілля, В. Філяр робить висновок, що УПА свідомо спрямовувала свою діяльність проти цивільного польського населення. Більше того, ліквідації поляків упівці, за словами дослідника, надавали очевидну перевагу перед боротьбою з окупантом²⁷.

Теза про спланованість “волинського терору” стала ключовою в запереченні українських аргументів про злочинність операції “Вісла”. Саме ж заперечення було остаточно сформульоване у виданому за редакцією того ж В. Філяра збірнику “Перед акцією “Вісла” була Волинь”. У ньому, зокрема, зазначалося, що волинські події – це одностороння ідеологічно обґрунтована акція ОУН, спрямована на винищення поляків – мешканців українських етнічних земель. На відміну від неї операція “Вісла” була “нормальним міждержавним актом”, що, крім усього іншого, був зумовлений діяльністю самої УПА у Закарпатті. Це був історичний аспект заперечення. Проте не менш важливим був інший його аспект – політичний. У процесі діалогу поляки мали намір домогтися від української сторони визнанням й засудженням злочинів ОУН та УПА²⁸.

Процес контраргументації, що розгорнувся під впливом відзначення річниці акції “Вісла”, породив у Польщі нову тенденцію дослідження українсько-польського конфлікту. Її суть полягала у вивченні антипольських акцій УПА, завданням якого було переконати українських науковців та

²⁷ Filar W. „Burża” na Wołyniu...S.46-77.

²⁸ Filar W. Rozważania i polemiki w sprawie operacji “Wisła”// Przed akcją “Wisła” byli Wojacy / Oprac. red. W. Filar. Warszawa, 2000 (1997). S.126-137.

громадськість у тому, що “злочини” українських націоналістів спричинили операцію “Вісла”. Антипольську діяльність УПА поляжи використовували для виправдання насильницького переселення українців у 1947–1948 рр. Яскравим виявом такої тенденції і важливою подією у розвитку не лише польської, але й української історіографії стали спільні семінари “Україна – Польща: важкі питання”, проведені у 1997–2000 роках.

На перший погляд, перед учасниками цього форуму ставилися цілком наукові завдання: об’єктивно та комплексно вивчити проблему українсько-польських відносин періоду Другої світової війни; віднайти в українській та польській історичній науці спільні й відмінні позиції щодо окремих аспектів даної проблеми; подолати (бодай частково) обопільні стереотипи та упередження. Результати співпраці українських і польських науковців знайшли відображення в численних матеріалах, присвячених питанню українсько-польського конфлікту й особливо антипольському терору у роки Другої світової війни²⁹.

Проте остання зустріч істориків³⁰ виявила справжні наміри польської сторони щодо цих семінарів. Зосередивши увагу вчених на антипольських акціях УПА як непорівнянних із їх наслідком – операцією “Вісла”, організатори семінарів Союз воїнів АК і осередок “КАРТА” прагнули нав’язати українській стороні власне розуміння проблеми міжнародного протистояння і тим самим спонукати її до засудження “злочинної” діяльності українського націоналістичного руху щодо польського населення. При цьому польська сторона сподівалася вивести акцію “Вісла” за межі історичного аналізу та суспільної оцінки, щоб таким чином уникнути небажаних для репутації Польської держави наслідків.

У 1997 р. активізувалися дослідження “ліберально-демократичного” напрямку польської історіографії. Тракткування “Волинського терору” як основної причини операції “Вісла” представники напряму вважали фактичною реабілітацією комуністичного режиму. На думку цих дослідників, такий погляд на тогочасні події не лише політично не коректний, але насамперед історично не виправданий з огляду хоча б на його поверховість.

²⁹ Див. – Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II-IV міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” / Від. ред. М.Кучерена. Варшава, 1998, 1999. – Т. 1-2; Т. 3; Т. 4.; Polska – Ukraina: trudne pytania. Materiały V; VI; VII; VIII; międzynarodowego seminarium historycznego “Stosunki polsko – ukraińskie w latach II wojny światowej” / Oprac. red. R. Niedzielko. Warszawa, 1999 – 2001. Т. 5.; Т. 6.; Т. 7.; Т. 8.

³⁰ Див.– Mazur G. Problemy przesiedlenia polakow z Ukrainy i Ukraińcow z Polski w latach 1945 –1946 // Polska – Ukraina. 2000 Т. 8. S. 15 – 57; Jasiak M. Geneza i przebieg akcji “Wisła” // Ibid. S. 111 - 159; Palski Z. Polityczne, ekonomiczne i narodowonciowo – demograficzne następstwa operacji “Wisła” // Ibid. S. 188 – 204.

³¹ Motyka G., Wnyk R. Pany i rezuny. Współpraca АК-WiN i UPA w latach 1945 – 1947. – Warszawa, 1997.

Такий підхід до проблеми вперше проявився у монографії Гжегожа Мотики і Рафала Внука³¹. Всупереч традиції, що склалася в польській історіографії, автори зосереджують свою увагу не стільки на проблемі збройного конфлікту, скільки на спробах його розв'язання. При цьому вони досить докладно висвітлюють українсько-польське протистояння в Західній Україні. На думку істориків, для того щоб унеможливити повторення подій 1918 р. й уникнути подальших труднощів у боротьбі за незалежність, керівництво ОУН наказало полякам під страхом смерті покинути українські землі до червня 1943 року. Щоб пришвидшити відхід поляків з української території, в березні 1943 р. було розпочато “плановий обмежений терор”. Але під впливом певних обставин (зокрема, як припускають учені, внаслідок діяльності радянських партизанів) ситуація на Волині вийшла з-під контролю. Розпочались масові вбивства, а 11 липня 1943 р. у 167 місцях одночасно відбулася “генеральна розправа” над поляками. Це, безперечно, викликало паніку серед польського населення. Поляки поповнювали ряди партизанів, допоміжної поліції, почали організовувати відділи самооборони. Таким чином, підкреслюють дослідники, “невиважені дії” служби безпеки ОУН і загонів УПА спровокували поляків на “криваву контракцію”.

На Галичині, за словами істориків, антипольські заходи проводилися більш організовано. Використовуючи бази у Карпатах і на Тернопільщині, українські націоналісти хотіли оточити Львів, де був розташований “польський підпільний табір”. Як вважають історики, саме для того, щоб позбавити місто зв'язку з корінною Польщею, у березні–червні 1944 р. у північних повітах Закарзоння УПА вступила у збройну боротьбу з відділами АК, які наступали на українські села³².

Г. Мотика і Р. Внук наголошують, що в кінці Другої світової війни виникла реальна можливість для досягнення українсько-польського порозуміння. З огляду на нову політичну ситуацію дві антикомуністичні сили – УПА і ВіН – уклали тактичні угоди про співпрацю. У стосунках двох народів наступила нова ера: український і польський національні рухи стали союзниками в боротьбі проти комуністичного режиму. Отже, для справи незалежності обох народів попередні суперечності вже не мали такого принципового значення³³.

Подібне бачення проблеми засвідчує й монографія Г. Мотики³⁴, яка з певними уточненнями в основному повторює попередні тези про конфлікт в Західній Україні. Так, у даній роботі теж говориться про “плановий обмежений терор” ОУН і УПА на Волині. Але тепер ці дії

³² *Ibid.* S. 53-66.

³³ *Motyka G., Wnyk R. Pany i rezuny.* S. 86-130.

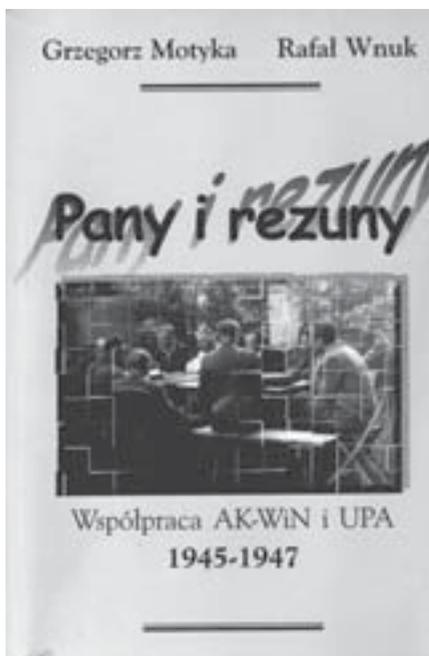
³⁴ *Motyka G. Tak bylo w Bieszczadach: Walki polsko – unaickie w latach 1943 – 1948.* Warszawa, 1999.

українських націоналістів розглядаються і як спосіб залучити народні маси до визвольної боротьби³⁵.

На відміну від попередньої роботи, у праці Г. Мотики детально описано міжетнічне протистояння у південно-східній Польщі. Автор вважає, що події, які розгорнулися там у 1943–1948 рр., були, з одного боку, спричинені регіональними особливостями українсько-польських стосунків під час війни (наприклад, обмеження польською владою діяльності українських громадських організацій чи активна співпраця українців з німецькою окупаційною адміністрацією тощо). З іншого боку, на ситуацію в південно-східній Польщі впливали події на Волині та Галичині. На думку Г. Мотики, антипольський терор на Закерзонні (осінь 1943 р.) та бої між українським та польським підпіллям на Люблінщині (січень–березень 1944 р.) були, відповідно, наслідками “Волинської різни” та спроби поляків створити в ході операції “Буря” коридор до Львова.

У цій монографії, як і в попередній, підкреслюється, що у 1945 р. завершився період гострого протистояння між українським та польським національними рухами. З цього часу УПА розпочала боротьбу проти комуністичного режиму в Польщі, а не проти польського населення, на відміну від самих поляків, які продовжували свій терор проти українців, та польських комуністів, які під приводом боротьби з українським націоналістичним підпіллям провели в 1947 р. депортацію невігідного українського населення³⁶.

Після відзначення річниці акції “Вісла” теза про запланованість “Волинського терору” стала рушійною для подальшого розвитку польської історіографії. Це твердження польські націоналісти широко використовували у своїх намаганнях звинуватити ОУН і УПА в злочинах проти мирного населення. Та цього було недостатньо для остаточного

³⁵ *Ibid.* S. 110-131.

³⁶ *Ibid.* S. 146-267; 442-443.

засудження українського націоналізму, адже кожне серйозне обвинувачення потребує документального підтвердження. Саме тому поляки знову взялися за збір документальних свідчень антипольського терору. У 2000 році за редакцією Владислава і Єви Семашків було видано грандіозний (як за змістом, так і за обсягом та оформленням) збірник “Геноцид, здійснений українськими націоналістами проти польського населення Волині 1939-1945.”

Використовуючи солідну документальну базу, автори публікації прагнули довести геноцидний характер антипольських акцій УПА*. У першому томі за хронологічно-географічним принципом детально (на основі 1686 свідчень, архівних матеріалів та інших джерел) описувались “акти українського терору”. У другому було подано авторську інтерпретацію тих подій, а також підрахунок польських жертв, відомості про виконавців чистки та ряд документів.

Однак, викладаючи своє розуміння проблеми, упорядники одразу ж поставили під сумнів усю академічність своєї збірки. Приміром, вони цілком безпідставно стверджують, що антипольський терор був частиною ширшого плану, нібито ухваленого на III Конференції ОУН. Згідно з ним, українські націоналісти під гаслом “Україна чиста як шклянка води” збиралися ліквідувати на українській землі всіх “займанців”: спершу євреїв, потім поляків і насамкінець усіх інших (росіян, чехів і т. д.). При цьому Владислав і Єва Семашки виділяють такі періоди “українського геноциду”: 1) вересень–жовтень 1939 року – напади на польських вояків і поселенців; 2) 1941–1942 рр. – убивства поодиноких осіб з метою виявити реакцію поляків і використати їхню протидію в антипольській пропаганді; 3) 1943 р. – “період біологічної ліквідації польського населення”; 4) 1944–1945 рр. – спроба поновити винищення поляків, яка нашттовхнулась на протидію радянської влади³⁷.

У цілому, даний двотомник став яскравим свідченням польського українофобства. Жаль за “Кресами” та хворобливий шовінізм шттовхнули дослідників на неприйнятну для науки стежку фальсифікації й перекручення фактів минулого. Слід, проте, зауважити, що аналізоване видання стало підсумком тривалого збирання свідчень “української різні” й донедавна вважалось найгрунтовнішою роботою в галузі дослідження українсько-польського конфлікту.

* Концепцію „українського геноциду” в передмові до роботи “обґрунтував” Р. Шавловський. Зокрема він виділив сім відмінностей українського геноциду від німецького та радянського. Серед них такі, як прагнення цілковитого знищення населення, застосування при цьому найжорстокіших тортур (згідно з традиціями Хмельниччини і Коліївщини) тощо.

³⁷ Siemaszko W., Siemaszko E. *Ludobójstwo dokonane przed nacjonalistyw ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939 – 1945*. Warszawa, 2000. T. 2. S. 1008-1108.

Спроба за допомогою документів обґрунтувати “злочини” українських націоналістів завершила другий етап вивчення українсько-польського конфлікту в Польщі, який виразно засвідчив діалектичний зв’язок між напрямками польської історичної науки. Щодо подій на Волині, то в цілому для досліджень цього періоду властиве не стільки засудження їх, скільки намагання аргументувати провідну в польській історіографії тезу про спланованість антипольського терору на Волині.

Відзначенням у 2003 р. 60-ої річниці трагічних подій на Волині розпочався третій етап вивчення українсько-польського протистояння в Польщі. Сьогодні в науці виразно проявився тільки “ліберально-демократичний” напрям польської історіографії*.

У кінці 2002 р. побачили світ праці провідного дослідника цього напрямку Г. Мотики³⁸, які відображають якісний злам у сучасних польських дослідженнях. Уважаючи всі дотеперішні концепції про антипольські акції УПА недостатніми, історик пропонує розглядати проблему українсько-польських стосунків у зв’язку з питанням про українське національне повстання в роки війни. Учений припускає, що в лютому 1943 року під впливом дезертирства української поліції (через можливість більшовицьких арештів) Дмитро Клячківський розпочав широкомасштабний виступ проти гітлерівців і червоних партизанів, хоч це й суперечило рішенням III Конференції ОУН про перехід до партизанської боротьби та вичікування слушного моменту для повстання. З метою створення сприятливих умов для боротьби українці вирішили усунути “небажаний елемент” – тих, на кого могли опиратися німці чи більшовики. Оскільки поляки теж могли підтримати антиукраїнські дії ворога, десь у червні 1943 р. “Клим Савур” видав “офіційний” наказ про їх ліквідацію. За словами історика, наказ було виконано 11 липня того ж року в ході небаченої за своїми масштабами акції.

Антипольська акція в Галичині, як вважає Г. Мотика, почалася після дискусії в ОУН щодо національного повстання. Усвідомлюючи можливість повторення ситуації 1918 року і враховуючи досвід Волинської операції, українці вже восени 1943 р. стали нападати на актив польського підпілля. У лютому 1944 р. з огляду на схильність поляків до співпраці з наступаючими більшовиками Центральний провід розпорядився усунути польське населення. Полякам наказували переселитися на етнічні землі; у разі непослуху українські бійці мали ліквідувати чоловіків (автор наголошує, що в усіх наказах суворо заборонялося вбива-

* „Націоналістичний” напрям натомість, зосередився на пов’язаних з осудженням ОУН і УПА, пропагандистській та політичній діяльності в Польщі та Україні.

³⁸ Див. її скорочений варіант – Мотика Г. Антипольська акція ОУН і УПА // Волинь 1943. Боротьба за землю ?? „Г”. Квітень 2003. – №28. – С. 31-47.; Мотика Г. Польська реакція на дії УПА: масштаб і перебіг каральних акцій // Там само. – С. 48-56.

ти жінок, дітей і старших) та спалити майно. Проте вже восени 1944 р. антипольські акції були припинені; терор застосовувався лише проти тих, хто співпрацював з НКВД. Такі дії української сторони дослідник пояснює тим, що керівники українського національно-визвольного руху розуміли: настав час об'єднатися з поляками для боротьби зі спільним ворогом – СРСР³⁹.

Щодо польських акцій проти українського цивільного населення, то вони, за твердженням Г. Мотики, мали здебільшого попереджувальний і каральний характер. Залежно від регіону вони відрізнялися масштабом і кількістю учасників. Наприклад, на Волині це були відплатні напади на найближчі українські села. Їх проводила польська допоміжна поліція, відділи самооборони й АК, а також загони червоних партизанів, сформовані з поляків. Найбільші антиукраїнські акції відбулись на Закерзонні. На думку історика, тамтешній терор польського національного підпілля та комуністичної влади пройшов еволюцію від винищення української інтелігенції восени (1942-1943 рр.) до “антиукраїнської офензиви” в Грубешівському й Томашівському повітах (березень 1944 р.) та масових убивств українців Надсяння (весна-літо 1945 р.).⁴⁰

У своїх останніх роботах Г. Мотика намагається синтезувати провідні концепції обох напрямів польської історіографії, аналітично осмислити проблему антипольського терору на Волині, його причини й наслідки (польську реакцію), створити “наближений” до об'єктивного образ тих подій, щоб таким чином спонукати українців до офіційного засудження діяльності ОУН і УПА.

Отже, сучасні польські дослідження українсько-польського конфлікту пройшли три етапи розвитку. За цей час відбулося становлення проблеми, розпочато її фактографічне й аналітичне опрацювання. “Ліберально-демократичний” і “націоналістичний” напрями історіографії, що сформувалися у процесі дослідження українсько-польських стосунків під час Другої світової війни, засвідчують діалектичність і політичну актуальність вивчення цієї теми у сучасній Польщі.

Завершуючи характеристику польської історіографії українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни, можна зробити деякі узагальнення.

По-перше, слід підкреслити, що в Польщі висвітлення українсько-польського стосунків завжди відбувалося під впливом суспільно-політичної ситуації в країні. Так, політичні зміни у Польській Народній Республіці безпосередньо позначилися на польській історіографії, у зв'язку з чим можна виділити три періоди розвитку досліджень

³⁹ Мотика Г. Антипольська акція... – С. 31-45.

⁴⁰ Мотика Г. Польська реакція... – С. 48-55.

українсько-польського конфлікту. Сучасна політична ситуація в державі сприяла виокремленню теми міжнаціонального протистояння в Західній Україні, а також формуванню двох напрямів її вивчення.

Характерною рисою польської історіографії є національно заангажований підхід до проблеми. Це, зокрема, виявилось у трактуванні українсько-польського конфлікту як епізоду суто польської історії; у зосередженні уваги на антипольському терорі УПА та вимаганні від українців засудити його; у відсуненні питання про антиукраїнську діяльність польського підпілля на задній план, а також у моралізаторському та емоційно забарвленому стилі подання матеріалу; використанні джерел, достовірність яких викликає сумнів (спогади, свідчення очевидців, твори художньої літератури тощо).

Водночас необхідно відзначити, що саме в Польщі було розпочато професійне вивчення українсько-польського конфлікту. Польські історики першими ґрунтовно дослідили й проаналізували факти міжнаціонального протистояння (насамперед у Закарпатті), розробили його періодизацію, зібрали й опрацювали значну кількість польських історичних джерел і виробили кілька альтернативних методик дослідження проблеми.

При цьому слід зауважити, що польським ученим не завжди вдається абстрагуватись від власних переконань, що заважає їм об'єктивно інтерпретувати українсько-польське протистояння в роки війни. Відповідно до політичної орієнтації дослідників у сучасній польській історіографії можна виділити “ліберально-демократичний” і “націоналістичний” напрями дослідження цієї проблеми.

Українські історики, безперечно, повинні враховувати вагомий доробок польських колег у вивченні даної теми. Особливо сьогодні, коли вітчизняна історіографія українсько-польського конфлікту перебуває на початковій стадії свого розвитку. Необхідно визнати, що польська сторона значно випереджає нас в опрацюванні цієї проблеми. Проте не варто забувати, що польські дослідники представили лише власне, і далеко не повне бачення цієї складної історичної мозаїки подій. Попереду ще багато роботи, пов'язаної як зі збиранням і систематизацією фактографічного матеріалу, так і з його аналітичним осмисленням.

Сподіваємося, що праця істориків допоможе українцям тверезо осмислити минуле і вони нарешті перестануть соромитися своїх батьків і дідів та вибачатися за їхні вчинки перед своїми сусідами. Адже попередні покоління зробили все для того, щоб наше майбутнє було щасливим.

Українці й поляки повинні будувати майбутні взаємовідносини на основі дружби і взаємоповаги. Для цього обидва народи повинні забути давні суперечки і залишити історію історикам, а не роз'ятрювати давні рани і тим самим розпалювати нову ворожнечу.